

Teze: Tematizace „Bruselu“ poskytuje zploštěný pohled na evropskou integraci.

Vyhrotily se dva pohledy na věc. Jeden je střeoevropský, který nabízí vizi Evropy jako kulturně, civilizačně uzavřeného prostoru. Na druhé straně se nabízí definice Evropy, kterou vytvořila Angela Merkelová, ale také celá řada politiků z Bruselu: evropské hodnoty tvoří především lidská práva – ta jsou univerzální.

V kontextu migrační krize se vrátila otázka evropských hodnot a identity. A Střeoevropané, ti se vrací ke kulturně – civilizační definici.

Moje obava je: my mnohé – tedy i imigraci zvládneme za podmínky, že jasně řekneme, kdo jsme, jaké jsou principy otevřené společnosti, co jsou evropské hodnoty.

Dialog byl uskutečněn v sobotu 16. ledna 2016 dopoledne v kavárně Malostranské besedy, Malostranské náměstí 35 / 21, Praha 1, Malá Strana.

MS: *Pane profesore, máme-li hovořit o Evropě – Evropské unii, případně o postavení Čechů, Východoevropanů v tomto prostoru, je vhodné shodnout se na definici. Jak k ní přistupujete, když se Evropa stala vaším údělem?*

JR: Ano, Evropa se nejen stala společným údělem pro evropské národy, ale i pro mě osobně protože jsem se zde narodil, vyrůstal jsem a žiju ve Francii, mam po otci *příbuzenské vazby i na Slovinsko*. Je zde tedy i osobní dimenze, která není až tak zajímavá. To, co je důležitější, je, že otázka, co je přemýšlet o dnešním stavu Evropy, jak definovat evropské hodnoty a evropský politický projekt. Když se v nedávné minulosti vyslovilo Evropa, lidé si představili Evropskou unii, instituce, ...

MS: ... *formální struktury, ...*

JR: ... normy, pravidla, která s tím souvisí. To byla jedna podoba Evropy, které říkáme „Brusel“. Je to ovšem poněkud zploštělý pohled na Evropu. Jsme dnes v situaci, kde se prolíná vnitřní krize v EU, s vnější krizí v našem sousedství. Zvláště v kontextu migrační vlny, kterou jsme minulý rok zažili a která pokračuje, se pochopitelně do popředí dostala celá řada otázek týkajících se podstaty, toho, co je Evropa, jaké jsou evropské hodnoty a jakým způsobem ovlivňují evropskou politiku vůči svému okolí. Místo přemítání na téma, kdy a kde se rodí Evropa, je vhodné začít tím, že dnes jsme v krizové situaci, kdy si musíme znovu klast otázku, co jsou evropské hodnoty a co je evropská identita. Vyhrotily se dva pohledy na věc. Jeden je střeoevropský, který nabízí vizi Evropy jako kulturně, civilizačně uzavřeného prostoru. Na druhé straně se nabízí definice Evropy, kterou vytvořila Angela Merkelová, ale také celá řada politiků z Bruselu: evropské hodnoty tvoří především lidská práva – ta jsou univerzální. Tato lidská práva zahrnují i právo na azyl – nejen právo, ale i právní povinnost, a proto jsme v kontextu loňské uprchlické krize zažili vyhocení těchto dvou pohledů a s nimi souvisejících politik. Nejde tedy jen o abstraktní pokus definovat, co skutečně mají být evropské hodnoty, ale s ním související konkrétní odpověď na přistěhovaleckou vlnu.

MS: ... *Na jedné straně je tu střeoevropský postoj, dá se nazvat visegrádký, ...*

JR: ... protože visegrádké země zaujaly společné stanovisko v zamítnutí kvót na přerozdělování přistěhovalců. Když se řekne zamítnutí kvót, máte dojem, že jde o nějaké technické opatření a ony s tím nesouhlasí. Ne, ony nesouhlasily se zásadním argumentem, že Evropa má nejen lidsko-právní hodnoty a povinnosti k přistěhovalcům, ale také že mají-li společnou odpovědnost za řešení krize – mají se všichni v Evropské unii na tom podílet. Jaký je argument zemí střední Evropy? Nyní nemluví o kvótách a razantních výrocích o svrchovanosti. Nyní hovořím o zásadním argumentu, proč jsou tyto země zamítavé vzhledem k mimoevropské migraci. Představitelé těchto států, ale i

v širším pojetí elity v tomto regionu, sdílejí pojetí Evropy, které je založeno na kulturně - civilizační definici. Kde ji vzali? V devatenáctém století zde jsou národy, které vznikaly jako Kulturnation. Byl přejat německý koncept, jehož původ nalezneme u Johanna G. Herdera: každý národ má svůj mimořádný „Volksgeist“, svůj jazyk a ten je zprostředkovatelem národního ducha, ...

MS: ... což z části obhajoval i Tomáš G. Masaryk, ale intelektuálové univerzální Vídně byli proti.

JR: Spíše říkal: „Česká otázka je otázka světová.“ Česká otázka je univerzální, což pro T.G.M. souvisí s náboženskou dimenzí i s demokratickým étosem národa. Tím se lišil od národoveckého pojetí. Kulturnation je německý koncept národa, který převzaly národy Středo-východní Evropy, aby se vymezili směrem k Němcům.

MS: *Jak jinak zachovat svou vlastní identitu, která nedosahovala výše německé ...*

JR: Středoevropané přenesli pojem Kulturnation do evropské roviny. To znamená, že Evropu berou jako kulturně - civilizační prostor, který má svá specifika a který je třeba hájit vůči jistým ohrožením. Opět přiblížím, oč běží: V osmdesátých letech XX. století proběhla velká debata o střední Evropě. Začala slavným Kunderovým článkem „Střední Evropa jako unesený Západ“. Tam se nacházela definice Evropy jako kultury - jisté civilizace, která se liší od východní, pravoslavné, ruské/sovětské civilizace. Hlavní dělítko bylo kulturně- náboženské a souviselo s geopolitickým dělítkem: Rakousko - Uhersko, ruská říše, osmanská říše. Kulturně - civilizační prostory souvisely s těmito říšemi. Kunderův argument byl: Evropa není pouze „Brusel“, není to pouze společný trh, Evropské Hospodářské společenství, jak to tehdy existovalo, ale jedná se o kulturně-civilizační okruh, který je potřeba chránit, protože byl v ohrožení východním totalitarismem. Nešlo tedy v tomto pojetí před rokem 1989 jen o konflikt demokracie a totalitarismu, ale také o vztahu evropské/zapadní civilizace s odlišnými civilizačními okruhy ve svém sousedství.

MS: *To po roku 1989 zčásti pominulo, ale nastoupilo pomalé osvojování evropské kultury v Kunderově duchu.*

RJ: Tato teze z osmdesátých let byla velmi vlivnou myšlenkou ve střední Evropě. Oslovila i západní Evropu, která začala tuto debatu vnímat a účastnit se jí. Ale co bylo na tom zajímavé, že tato kulturně - civilizační definice Evropy byla souběžná s hnutím disentu a s hnutím za lidská práva. Byl zde „Kunderův moment“ a zároveň „Havlův moment“. Tato kombinace obou ‚momentů‘ zvítězila v roce 1989. Co se však stalo nyní? Dvacet let jsme se zbavovali myšlenky střední Evropy, nebo jsme se o ni nezajímali, šlo jen o začlenění do západních/evropských institucí - do evropského trhu, budování prosperity a evropská „solidarita“ znamenala především nezanedbatelné transfery z rozpočtu EU směrem do středovýchodní Evropy. V kontextu migrační krize se vrátila otázka evropských hodnot a identity. A Středoevropané, ti se vracejí ke kulturně - civilizační definici. Slyšíte Viktora Orbána, který říká: chráníme evropskou civilizaci před islámským světem, slyšíte „neznaboha“ Fica: chráníme křesťanskou civilizaci, Poláci říkají: nebereme žádné migranty, ale možná bychom vzali nějaké křesťany. Nechci opakovat česká vyjádření, které známe od Václava Klause a Miloše Zemana. Národ a kulturně - civilizační prostor je tedy ohrožen nájездem přistěhovalců, a proto stavíme ploty.

MS: *Kulturně - civilizační přístup, jak ukazuje Milan Kundera, nemusí být a priori chybný. Je to otázka uchopení a důrazu?*

RJ: Ne, ale kulturně - civilizační definice se nám vrátila bez lidských práv a otevřenosti. Co bylo přínosem Evropy v osmdesátých letech, dnes zaniklo, a místo toho vznikla koncepce kulturně - civilizační uzavřenosti. Na druhé straně je zde opačný extrém v pojetí kancléřky Merkelové. Ona na otázku, co je Evropa, odpovídá: jsou to hodnoty lidských práv, a proto je nutné běžence přijmout.

Tomuto principu je ochotna podřídit společně dohodnutá opatření, jako jsou schengenské hranice. Dnes tu máte dva pohledy na to, co jsou evropské hodnoty a jak se promítají do dnešní evropské politiky.

... Evropská geometrie ...

MS: *Dobrá, nicméně je problém, že lidé, kteří vytvářejí „pás Evropy“, což jsou hlavně země Visegrádu, z nichž maďarský Viktor Orbán tvrdí, že Evropa přístupem ke své populaci páchá sebevraždu v tom směru, že není ochotna následovat křesťanský přístup k životu – například mít děti, což znamená obětovat se. Lidé jsou vytíženi svými kariérami, a nejsou ochotni k vlastní reprodukci. Vskutku na pováženou. Co řekl současný papež František – hovoří o Evropě jako o staré babičce – což vyslovil v Evropském parlamentu. Co jsou podle vás konkrétní evropské hodnoty? Jistě se jedná o úctu ke člověku, ale to neznamená, že bychom si neměli hájit vlastní domov.*

RJ: Papež byl první, kdo v tomto kontextu hovořil o nutné vstřícnosti k trpícím migrantům. Ještě v roce 2013 měl projev v Lampeduse, v němž uvedl: naši povinností je přijmout všechny. On byl první, kdo jim šel naproti. Můžeme říci: lidská práva se odvíjí od lidské důstojnosti, a ta je univerzální. Evropa, která má strach, že je „stará babička“, nemůže uzavřená existovat. Evropa se musí otevřít celému světu. Papežův křesťanský postoj je bližší Angele Merkelové, která je dcerou protestantského faráře a opakem Orbána. Je zajímavé, že polští katolíci a Maďaři, kteří se ohání křesťanstvím, jsou nacionalisty, zavírajícími vrátka a vlastně neposlouchají papeže. A vedle toho je tu dcera protestantského faráře Merkelová, jež má daleko blíže papeži – a to ve jménu lidských práv a ‚Wilkomkultur‘.

MS: *Ano, ale též nesmíme zapomínat, že německý prezident Joachim Gauck, původně protestantský farář, jedná ve stejném duchu.*

RJ: Nesmíme zapomínat: papež není Evropan, ale Argentinec. Slovo katolická znamená univerzální, a proto mu jde o univerzální přístup. Papež nemá na starosti jen Evropu. Pokud Merkelová řekne, že Evropu tvoří univerzální hodnoty, nabízí se otázka, co je specificky evropské? A odpovědi nemohou být jen dva zmíněné extrémy. Možná můžeme hledat třetí odpověď, ne snad zlatou střední cestu, ale možná definici, která by zahrnovala lidská práva i kulturně-civilizační dědictví, což je postoj, který je mi bližší. Jsme dědici a zároveň zastánci jistých hodnot a principů, na kterých stojí naše demokracie. Ano, jsme dědici starého Řecka, řecké demokracie, jsme dědici starého Říma, přijali jsme římské právo, které ovlivnilo naši civilizaci, jsme dědici křesťanské Evropy, středověku, kdy Evropa byla propojena křesťanskou kulturou. Když se tehdy řeklo Evropa, myslela se křesťanská Evropa, která byla z jihu v ohrožení islámským světem. Jsou vzorce, které se vracejí. Pak zde existovala Evropa renesance, kdy evropští intelektuálové užívali latinu jako *lingua franca*, osvícenství 18. století, kdy „republika spisovatelů“, intelektuálů, filozofů komunikovala ve francouzštině. Velkým pojítkem evropského myšlení byl věk rozumu: humanismus, svoboda ducha a universální hodnoty. Pro mě se všechny tyto fáze vzájemně nepopírají, ...

MS: *... ale doplňují se, prolínají se ...*

RJ: ... jako součásti evropského dědictví, do kterého patří i křesťanská myšlenka lidské důstojnosti a myšlenka osvícenství – lidských i občanských práv, která s tím úzce souvisí. Evropa v sobě má i toto dědictví, jež má univerzální dimenzi, kterou šířila po celém světě – všemi možnými prostředky. Nejen, že objevovala celý svět, ale dobývala jej, kolonizovala, znásilňovala. Je tam i toto dědictví. Evropa má své světlé i temné stránky. Pokud dnes přemýšlíte o vztahu k zemím jihu, k Africe, k Islámskému světu, nemůžete opomenout koloniální dědictví. Tam je rozdíl mezi západní a střední Evropou, západní Evropa má zkušenost s expanzí. Jen si vezměte Portugalce – cestovali, Španěle dobývali „nový“ svět, Francie měla koloniální říši, Britové měli koloniální říši, vliv Holanďanů sahal

až do Indonésie. Západní Evropa byla otevřená světu, „exportovala“ nejen své zboží, ale i své hodnoty, poněvadž s tím vždy souvisela činnost misionářů, kteří také po svém „dobývali“ svět. Nyní je ve vnímání západní společnosti v souvislosti s otázkou přistěhovalců a jejich integrace myšlenka, že se jí to „vrací“. Střední a východní Evropa tuto zkušenost neměla, a proto říká: neměli jsme žádnou říši, nebyli jsme účastníky tohoto procesu. Naopak, my jsme se stali objekty v rámci rakousko - uherské říše, později sovětské říše, a proto nemáme pocit viny - postkoloniální komplex - a tudíž nemyslíme Evropu v tomto rozměru. Jsme přeci „obětmi dějin“, vždy jsme se jen bránili: proti Turkům, kteří došli až do Vídně a Budapešti, a proto se Pozsony - Prešpurk - dnes je to Bratislava - stala hlavním městem Maďarska, ...

MS: ... což je dnes minulostí a Budapešť se stala hlavním městem maďarského státu ...

RJ: Pak jsme se bránili sovětizaci z Východu. Tento obranný koncept, tento ochránářský postoj vzhledem k jiné kultuře, která sama není otevřená, se projevil během migrační vlny roku 2015. Tady je zásadní odlišnost: středovýchodní Evropa byla za studené války uzavřena a neměla doposud kontakt s „jižním“ světem, zatímco západní Evropa se od konce šedesátých let otvírala různým migračním vlivům z bývalých kolonií. Ptejme se, kdo byl hlavní podpůrce této politiky? Podnikatelské spolky v celé západní Evropě, kde ekonomický růst potřeboval početnou a levnou pracovní sílu. Třeba v Německu by to bez Turků nešlo. Ptejme se, jak by francouzské továrny pracovaly bez Alžířanů? Jednalo se o otevřené společnosti, které postupně vstřebávaly přistěhovalce a s nimi část cizí kultury - a to s myšlenkou, že se její nositelé budou integrovat. Pochopitelně tam došlo i k jistým obtížím a zklamáním.

MS: Pane profesore, ale pro mnohé lidi je to obehnaná písnička, navíc nemilá!

RJ: Zdůrazňuji to proto, že střední Evropa tím neprošla - a naopak se stala homogennější po rozpadu říší a způsobem, jakým vznikaly národní státy. Důsledkem 2. světové války se posunuly hranice, došlo k vyhlazení Židů, k odsunu Němců, vznikly zde homogenní státy. Jedná se o úplný opak toho, co se stalo v západní Evropě. Pohled na národ a Evropu je v tomto prostoru velice odlišný od toho, který převládl posledních padesát let v západní Evropě.

MS: To znamená, že státy Visegrádské čtyřky budou muset projít univerzalizačním uvědoměním. Pokud žijeme v globalizovaném světě, je nutné, aby lidé mysleli globálně, ale jednali lokálně. Je otázka, zdali lidé nemyslí lokálně a do světa se snaží „vykřičet“: já jsem Čech, jsem Polák, jsem Slovák. Víme, že na Slovensku kvůli neochotě projevit solidaritu ve vztahu k Řecku došlo k pádu vlády paní Ivety Radičové. Je to těžké, protože státy s univerzálním přístupem mají odlišné dědictví, jaké dědictví ale mají Češi, Slovinci, Maďaři, Poláci? Výše uvedené státy byly součástí nějakých říší. Polsko bylo součástí Pruska, my jsme byli součástí Rakouska - Uherska. Navíc se jedná o malé státy.

JR: Nebránilo to však evropskému myšlení. Nejzajímavější přemítání o Evropě vzniklo právě ve střední Evropě - a to v prostoru rakouské říše. Stefan Zweig a jeho kniha Svět včerejška je hlubokým uvažováním o Evropě v éře nacionalismu. Nedávno jsem četl jeho přednášky z třicátých let. V přednášce, kterou poslal italské Akademii, pravil: národy nepopírám, ale musíme je propojit evropskou myšlenkou. Proti nástupu nacionalismu musíme vsadit na mladou generaci a umožnit studentům studovat po celé Evropě. Dnes tomu říkáme ‚Erasmus‘, snad nejspěšnější program Evropské unie. Vymyslel jej už dávno Stefan Zweig. Sám to provozoval, přednášel německy, anglicky, francouzsky.

MS: Jednoduše - byl světoobčan. Možná dnes jsme tomu vzdálenější.

JR: Hlavně velký Evropan, který ze zoufalství nad destrukcí Evropy spáchal v brazilském exilu sebevraždu. Nepopíral, že každý z národů má svůj jazyk a svou národní kulturu, ale neměl obavy o

národní identitu v mnohonárodní Evropě. Byl odpůrcem nacionalismu, který se živí především nenávisí k jiným národům. V tom má blíže k postoji Václava Havla než Václava Klause, který vždy hájil národovecké směřování: nenecháme národní identitu rozpustit v EU jako kostka cukru v šálku kávy ...

MS: *Jednalo se o působivou metaforu.*

JR: Jde zde o vyvolávání strachu. Václav Havel na to odpovídal: „Jsem Pražák, jsem Čech, jsem Evropan, a zajímám se o osud světa, ve kterém žijeme.“ Ve svém přemýšlení se zajímal o to, kam spěje naše civilizace, o dialog civilizací. Fórum 2000, každoroční setkání myslitelů nejrozličnějších oborů z celého světa bylo postaveno na myšlence, že Evropané jsou v dialogu – ne v konfliktu s jinými civilizacemi. Tedy nejen ochrana, ale také hledání, kam spěje naše civilizace, jejíž hospodářský a technologický vývoj ohrožuje například životní prostředí. Evropanství a odpovědnost za svět, v němž žijeme. Václav Klaus a Václav Havel představují dva krajní postoje. Jeden je otevřený světu, druhý je otevřený trhu, ale je v podstatě národovecký, jak ho v minulosti reprezentoval Viktor Dyk, a předválečná Národní demokracie. Občanská demokratická strana by se mohla jmenovat „Národní demokracie“. Poláci mají podobnou tradici reprezentovanou před sto lety Romanem Domovskim a jeho Endecii, dnes je to Kaczyňského PiS. V Maďarsku také mají tradici národovectví, říkají tomu populistická tradice, ale ne v tom dnešním opovrhlivém slova smyslu. Tam byly dvě tradice – urbanisti a populisti. První, liberálové i sociální demokraté hájili moderní, otevřenou společnost a evropskou sounáležitost, a populisté, kteří říkali: musíme především chránit národní a náboženské hodnoty, které se zachovaly na venkově v rolnickém prostředí. Nejznámější představitel tohoto směru spisovatel Gyula Illyés napsal slavnou knihu Člověk z pusty, kde popisoval život sedláků. V těchto úvahách je propojena tradice, víra a vztah k půdě. To oponuje světu města, kde byli Němci, Židé, cizinci. Město již bylo načichlé liberalismem, sociální demokracií.

MS: *Pozor, pane profesore, jsem přesvědčen, že když se podíváme do Rakouska – Uherska, na mnohonárodnostní uspořádání ve Vídni, je tam zárodek kosmopolitismu, po němž vy voláte, a který je kontrapunktem národovectví, jež se objevuje.*

JR: Proto jsem zmínil Stefana Zweiga, který tušil, že právě zánik říše a pluralitního světa, kterou představovala, nevěsti nic dobrého. Nejde tu o popření národního, ale o věci které k sobě patří. Havel namítal: „Evropa prý ohrožuje naši identitu. Slyšel jste někdy někoho v Portugalsku, kdo by řekl: Evropa ohrožuje portugalskou identitu?“

... Evropa - zvědavost, hodnoty a kontexty ...

MS: *Dovolil bych si jít do minulosti. Můžeme konstatovat: v univerzálním pojetí je Evropa neustálá otázka. Lidé, kteří mají strach z otázek, usilují pouze o odpovědi. Můžeme slyšet: globálního rozkročení jsou schopni jenom určití lidé. Též se můžeme zeptat, koho zde zajímá Václav Havel.*

JR: Václav Havel je velký Evropan, zastávce evropského projektu, evropské ústavy, evropského federalismu, a proto je nutné tento jeho odkaz v jeho vlasti připomenout.

MS: *To je neustálý úkol uvědomělých Čechů ...*

JR: Vyhrotil jsem sice dvě pozice, ale nemyslím si, že ta druhá pozice znamená pouze to, že Evropa jsou univerzální hodnoty, tím pádem máme odpověď na všechny naše problémy: kdo jsme, jak budeme odpovídat na výzvy vnějšího světa. Jsem přesvědčen, že musíme vypovědět o obojím. Jsme dědici Evropy: Řecko, Řím, křesťanská civilizace, osvícenství. Jsme dědici toho všeho, i toho zvráceného, tedy i expanze, arogance, rozpínavosti. Druhým jsme vnucovali naši civilizaci, říkalo se tomu kolonialismus, ale jsme i vynálezci dvou totalitních režimů. Ony nevznikly mimo tento

kontinent, ale v Evropě - a to ve střední Evropě: Je tu zmíněný kosmopolitismus Stefana Zweiga, i křečovitý etnický nacionalismus jistého Adolfa Hitlera. Stačí si připomenout životopis Adolfa Hitlera - Milan Hauner má nové vydání biografie Hitlera- k pochopení tohoto podvojného dědictví. Můžeme konstatovat: střední Evropa se klíčovým způsobem podílela na obou totalitarismech, které zavrhl evropskou myšlenku. Evropanství, které západní část kontinentu po druhé světové válce znovu objevila, mělo být odpovědí na to, čemu se někdy říká „třicetiletá válka“ nacionalismu 1914 - 1939. Evropský projekt, který vznikl v kontextu rozděleného kontinentu, byl odpovědí na tuto tragedii, byl postaven na zamítnutí války, totalitarismu, i kolonialismu. To je původ Evropské unie, na který středovýchodní Evropa zapomíná, protože nemohla tehdy být jeho součástí.

MS: *To znamená znát hrůzy minulosti i dnešní výzvy, které jsou modifikací minulosti.*

RJ: Netvrdím, že dnešní politiku máme odvozovat jako reakci na naše selhání v minulosti: historické analogie mohou být ošidné. Máme jisté lidsko-právní principy i mravní povinnosti, ale to nemůže být náhražkou za politiku. Musíme se neustále pokusit propojit obě dimenze: univerzální hodnoty i politickou odpovědnost. V krizi, kterou prožíváme, máme nalézt politickou odpověď, pouze vyhlásit univerzální princip nestačí. Mohu říci následující: Ano, naše hodnoty jsou lidská práva, lidská důstojnost a máme tedy morální i právní povinnost se otevřít trpícím, avšak máme také právo, a snad i povinnost říci tem kdo k nám přicházejí, kdo jsme, jaké jsou naše hodnoty a za jakých podmínek se budou v Evropě integrovat. Takto pojmenovat přistěhovaleckou otázku znamená podrobněji definovat evropské hodnoty. První hodnota: jsme společností, která uznává svobodu nejen jednotlivce, ale i svobodu vyjadřování, svobodu slova. Pokud si někdo z důvodu náboženských myslí, že s druhým má spor, ten neřeší násilím, ale u soudu. Za druhé: věříme na rovnoprávnost mužů a žen. Nejedná se o neutrální otázku, migranti přicházejí ze zemí, kde žádná rovnoprávnost žen neexistuje. Za třetí: odlišujeme náboženství a politiku; uprchlíci, přicházejí ze společností, kde politiky postoj odvozen od náboženství. My v Evropě oddělujeme soukromou a veřejnou sféru. Po tom, co Evropa zažila ve dvacátém století, je antisemitismus nepřijatelný. Přicházíte ze zemí, kde je brán jako samozřejmost - a to kvůli vztahu k Izraeli. A takto bych mohl pokračovat a vyjmenovat jakési evropské „desatero“. Výše uvedené je pokusem o konkrétní pojmenování evropských hodnot.

... Ochota trpět pro vyšší hodnoty ...

MS: *Měli bychom se otázat, kdo je ochoten pro evropské hodnoty trpět, protože hodnota se zdůrazní tím, že člověk je ochoten se pro ni obětovat. Je krásné říkat: Evropa stojí na židovsko - křesťanských základech, ale proč se Evropa sekularizovala, ba odkřesťanštila? Asi větší problém je, že lidé cosi deklarují, ale není zde ochota se něčeho vzdát. Jen si vezmeme případ uprchlíků: jste zde vítáni, ale pak, co do Německa přijde milion uprchlíků, se proti utečencům vytváří vlna nevole.*

JR: Jednalo se o malou vlnu ve srovnání s tím, co bylo ve střední Evropě, která žádné uprchlíky neměla. Jen si vezmeme Německo, kam přišlo přes milion jen v roce 2015, a doposud nemělo silný odpor proti přistěhovalcům a země střední Evropy, kde uprchlíci nebyli, a vznikla vlna nevole. Téměř všude v Evropě dnes migrace posiluje národovecké a euroskeptické strany. Reakce není úměrná problémům. V Česku žádní migranti nejsou. Na Slovensku premiér Robert Fico horuje: „Musíme zachránit křesťanskou Evropu“, ale žádní muslimové na Slovensku nejsou. To s tím vůbec nesouvisí.

MS: *Strach a emoce působí na masu lidí silně a nemusíte se příliš namáhat.*

JR: Hovoříte o schopnosti trpět. Stavět plot není ochota trpět. Vlastně to znamená: ať trpící uprchlík zůstane za plotem. Ten, kdo je schopen trpět, ten, kdo je schopen se podělit s tím, co přijde, výrazně pomáhá. Když k vám přijde milion lidí, znamená to jistou oběť pro společnost i pro německého daňového poplatníka. Ten ovšem není jen německý. Dnes (16. ledna 2016 pozn. red.) jsem v rozhlase slyšel, že v Libérii překonali epidemii viru Ebola a Evropská unie v této věci utratila 2 miliardy euro.

Je zde ochota pomáhat i lidem velice vzdáleným od Evropy. Postavit plot není ochota trpět. Hodně se hovoří o hodnotách, ale ...

MS: ... málo se žijí.

JR: Ve střední Evropě převládá teze, že jsme v dějinách trpěli, že jsme historickými oběťmi. Velcí stáli proti nám. Jsme obětí velkých dějin evropských národů. Někdy tlak přišel z Ruska, někdy z Německa, ale hlavně jsme oběti a trpěli jsme a trpíme za hodnoty, ale nejsme hodni podat ruku tonoucímu. Naopak Německo, v souvislosti se svými dějinami, se právě snaží přes tuto uprchlickou krizi dojít k jakési očištění, nalézt pro Německo pozitivní příběh.

... Evropa, demografie a migrace ...

MS: Hovoříme-li o hodnotách, položme si otázku, proč podle vás Evropa vymírá? Položme si otázku, co je toho příčinou? Lidé, kteří sem přicházejí, mají odlišný přístup k životu - mají větší rodiny, mají více dětí. Lidé, kteří jsou Evropany, tento přístup již nesdílejí.

JR: Německá odpověď na tuto krizi souvisí s demografickým propadem. Francie se toto netýká.

MS: Ano, její hodnota je 2,4, a tedy je nad hodnotou prosté reprodukce.

JR: Souvisí to s politikou, která byla zavedena za de Gaullovy vlády, tedy s šířením jeslí, mateřských školek, také s přídávky na děti.

MS: Mohli bychom říci: s rodinnou politikou.

JR: Ta stále funguje. Netvrdím, že se jedná o jedinou odpověď. Německo mělo však jiný přístup a následkem je, že má obrovský demografický propad. Německá společnost stárne a někteří zřejmě viděli v migrační vlně kompenzaci, aniž by vše domysleli. Tážeme-li se, proč lidé nemají děti, je to širší otázka moderní společnosti, lidé měli velké rodiny také proto, že byla velká úmrtnost. V současnosti s tím souvisí celá myšlenka konzumu, blahobytu se soustředila kolem individua.

MS: Je však rozdíl mezi blahobytem a pouze blahem, které člověk má. Blahobyť je odlišná kategorie lidské existence.

JR: Zjišťuji, že Evropa má tento problém, ale že není všude stejný. Je zde také další skutečnost. Celá středovýchodní Evropa prošla odlivem obyvatelstva - ne jen proto, že je malá porodnost, ale proto, že je zde obrovská migrace. Milion Poláků je v Británii, 15 procent obyvatel Rumunska a Bulharska se odstěhovalo do západní Evropy. Stejně je tomu s Moldavany - uvádí se migrace až 20 procent. Demografie není jen otázka demografického růstu v zemi, ale i lidské mobility, migrace především z ekonomických důvodů.

MS: Lidé z důvodu vnitřní kalkulace hlasují nohama.

JR: I lidé v 19. století migrovali za práci do Ameriky, do západní Evropy.

MS: Nejen, ale migrovali lidé ze stejného kulturního okruhu.

JR: Integrace byla o to snazší. Bylo to zřejmé ve Francii - tam přicházeli Italové, v devatenáctém století, po první světové válce také Poláci a další východoevropané, pak přišli po občanské válce ve Španělsku Španělé, dál Portugalci. Jednotlivé vlny se postupně integrovaly poměrně snadno. Velký problém přišel až během posledních čtyřiceti let s přistěhovaleckou vlnou ze severní Afriky. Jsme zpět u otázky: za jakých podmínek se mohou integrovat. Zde nejde pouze o obavy týkající se identity,

tedy kdo jsme, ale o schopnost integrace těchto lidí. Chceme-li je včlenit do Evropy, nelze se spokojit s tím, že žijí v uzavřeném světě na předměstí našich měst.

... Multikulturalismus a evropské hranice ...

MS: *Paní Angela Merkelová však řekla: „Multikulturalismus, jak byl uplatňován, selhal.“*

JR: To je výrok je z roku 2010. Nyní to už netvrdí, naopak dnes říká: „Wir schaffen das“, integrační projekt musí uspět a zvládneme jej. Moje obava je: my to zvládneme za podmínky, že jasně řekneme, kdo jsme, jaké jsou principy otevřené společnosti, co jsou evropské hodnoty. Pokud se toto nestane, mám obavy. Jestli se to nestane, síly, které vidíme nejen ve střední Evropě, ale v celé Evropě v podobě národoveckých politických stran, jež jsou protimigrační, protievropské, hrozí velkým pnutím. Máte-li zájem bojovat proti strachu, nesmíte pouze říkat: strach není odpověď, ale musíte přesvědčivě ukázat, jaké řešení nabízíte: Za prvé, zrušili jsme hranice mezi evropskými státy, ale existují hranice Evropské unie – a musí být zachovány a zabezpečeny. Evropa je politický útvar, a každý politický útvar má hranice. Člověk nemůže jen tak zrušit hranice mezi státy a říci: neexistuje ani vnější hranice Unie.

MS: *S hranicemi je nutné mít vojsko, které je ochotné je bránit.*

JR: S tím souvisí existence evropské pohraniční služby – chránit hranice, případně pokud existují vojenská nebezpečí, je nutné mít společnou bezpečnost a zahraniční politiku. Tento přístup nás vede k silnější podpoře politické Evropy. Mimochodem evropská pohraniční služba FRONTEX má rozpočet 150 milionů euro, zatímco americká pohraniční služba má rozpočet 3,5 miliard dolarů. Chceme-li chránit společnou hranici, musíme na to mít obrovské prostředky. Jestli tento krok neuděláme, pokud lidem neřekneme: máme tuto hranici, která je chráněná, pokud toto neuděláme, pokud migrantům neřekneme: toto jsou podmínky, za jakých budete integrováni, pokud nezdůrazníme tyto dvě skutečnosti, otevřeme obrovský prostor národoveckým stranám, a ty proto budou protimigrační, protievropské. Nekladou si otázku: proč běženci míří ze Sýrie či Iráku do Evropy, ale kdo otevřel prostor migrantům? Evropa, protože zrušila hranice.

... Otázka Bruselu a kontexty ...

MS: *Také u nás v této souvislosti zazní jméno – Brusel, ...*

JR: ... což je nesmysl, poněvadž evropská komise v Bruselu neudělá nic, co by nechtěly členské státy. Jedná se vlastně o výmluvu, že Brusel něco nařídil. Ne, všechna důležitá rozhodnutí týkající se Schengenu a hranic se odehrávají na společném setkání – na Evropské radě, jež sdružuje volené představitele členských států – a ti rozhodují.

MS: *Ti se tomu vyhýbali, protože to pro ně doposud nebyla důležitá agenda.*

JR: Nedomysleli to. Máte to podobné jako se společnou měnou – euro. Představitelé států něco začnou (euro), a nedotáhnou to do konce (společnou rozpočtovou a fiskální politiku)

MS: *Možná je to také kvůli tomu, že projekty spravují technokraté.*

JR: To také. Ale původní rozhodnutí vytvořit euro nevymysleli technokraté, jednalo se o vysoce politické rozhodnutí. To mimochodem vzniklo v roce 1989 – a to v souvislosti s pádem Berlínské zdi: Evropa se měla otevřít na východ a zároveň posílit vnitřní integraci společnou měnou. Takový projekt nesmíte svěřit technokratům, to je politikum. Podobné je to se společnou hranicí. Rozhodnutí, za jakých podmínek budeme integrovat přistěhovalce, je politikum. Společná měna je politické rozhodnutí. Společná zahraniční a bezpečnostní politika vůči Rusku, kam patří ukrajinská krize,

hrozby Islámského státu, je politická otázka. Pokud řeknete: máme sice společnou rezoluci, ale nic jsme neudělali, poněvadž nemáme obrannou schopnost tak je to politické selhání. To jsou tři příklady (euro, Schengen a společná zahraniční a bezpečnostní politika) – kdy Evropská Unie načne politicky proces a nedotáhne jej do konce.

MS: *Ano, ale zde se dotýkáme skutečnosti, že lidé, kteří reprezentují Evropu, nejsou odpovídající vůdci, jako byli otcové zakladatelé. Lze v dnešní Evropě, která těžko odpovídá na krize, jež nás postihly, nalézt lidi, kteří utvářeli étos Evropy v minulosti? Kde je Jean Monnet, Alcide De Gasperi? Není náhodou sama Evropa odlišná od integrující se Evropské unie?*

JR: Co bylo geniální na původním poválečném evropském projektu? Jednalo se o propojení dlouhodobé vize a konkrétních postupů. Vzpomeňte na slavný kongres v Haagu v roce 1948. Byla zde vize federální Evropy (Churchil mluvil o „Spojených státech evropských“ i když si myslel, že do nich Britanie nepatří) odvislá od dvou světových válek. Byla zde snaha vymyslet něco jiného. Nestačí vyhlásit, že chceme mít a spolupráci. Je tu myšlenka vzájemného propojení (instituce, obchod a hospodářská spolupráce), které má znemožnit nový konflikt.

MS: *Vskutku širší vymezení.*

JR: Nejednalo se tedy pouze o společný trh, abychom měli společný trh. V širším záměru byl společný prostor příznivý pro prosperitu i demokracii. Vytvořil se tak prostředek pro vznik mírového společenství: Mír závisící na propojenosti našich společností, našich ekonomik, našich institucí. Takto to bylo myšleno. Problém je, že když se myšlenka stala samozřejmostí, nějak se vytratila a zůstal pouze trh a právní normy a pokušení politiků svádět vlastní neschopnost či bezmocnost na Evropu.

... Zpět k hodnotám v kontextu smrti ...

MS: *Měli bychom se tázat, zdali lidem nezmizela z mysli myšlenka smrti, konečnosti. Když víte, jaké jsou útrapy války, jednáte jinak. Jsem přesvědčen, že koncept lidského života je s ní spojen. Vezměme si Martina Heideggera. Smrt nás nutí přemýšlet o smyslu věcí. Pokud člověk vytěsňuje smrt ze svého života, koná jinak, což někdy vede k nesnesitelné lehkosti bytí.*

JR: Nevím, zdali Heidegger filozof s nacistickou minulostí je ten nejlepší příklad

MS: *Zmiňme Jana Patočku, který pana Heideggera překročil modifikací jeho učení.*

JR: Heidegger byl členem nacistické strany, byl nacist, antisemita, což víme z jeho „černých sešitů“, a proto není nejlepší inspirací. Jedná se o případ evropského intelektuála, který selhal. Na evropské hodnoty zanevřel a smysl viděl v německém vzepětí proti moderní technické společnosti. Patočkova reflexe krize evropské civilizace v duchu Husserlových přednášek z poloviny 30. let je v tomto ohledu zajímavější a ovlivnila významně přemýšlení o Evropě některých disidentů. Nemusíme se však pouštět do filozofických sporů, většina Evropanů je nevnímá – možná srozumitelnější bude vyjít ze zjištění, že se Evropa dnes čelí řadě vnějších ohrožení. Je zde ohrožení z jihu radikalizací islámského světa. Je tu otázka východní – to znamená Rusko a Ukrajina.

MS: *Dobrá, co stojí před Evropou, pokud opustíme intelektuální spory Heideggera a Patočky?*

JR: Najednou si Evropané musí uvědomit, že prosperita, blahobyt není samozřejmostí. Vy jste zmínil otázku smrtelnosti, ale teroristické útoky, které jsme nedávno prožili v Paříži, všem najednou vrací možnost smrti, a proto se celá debata posunula – Evropa čelí nebezpečí a tento fakt si Evropané začali uvědomovat a v této situaci si ozřejmovat co je poji a co jsou ochotni společně hájit. Nyní je otázka, zdali budeme mít politicky leadership, na úrovni vnějšího i vnitřního ohrožení. Co je nové na

evropské situaci, je právě propojení vnějšího a vnitřního, poněvadž hranice mezi vnějším a vnitřním neexistuje. Co se děje v Sýrii a v Iráku, také souvisí s politikou některých představitelů Západu. Válka v Iráku v roce 2003 to bylo první domino, které padlo, znamenala rozpad Iráckého státu i narušení regionální rovnováhy sunnitů a šiitů. Pomohla k tomu západní arogance, která se nám vrací jako bumerang. A připomeňme, že Střední Evropa, tehdy přejmenovanou Donaldem Rumsfeldem na „novou Evropu“ (na rozdíl od „staré Evropy“ představované Francií a Německem), se na tomto šílenství podílela, i když za ně nechce brát spoluodovědnost: jedním z hlavních důvodů dnešní migrace ze středního východu je právě irácká válka.

MS: ... k níž napomohla vlastně i lež.

JR: Zkrátka - propojení vnějšího a vnitřního světa: rozklad státu na Středním východě a občanské války vyprovokovaly obrovskou migrační krizi, jejíž politický dopad potenciálně ohrožuje politickou soudržnost Unie i liberální orientaci členských států. Toto propojení souvisí i s otázkou bezpečnosti. Tisíce evropských občanů bojují v řadách Islámského státu: Britové, Belgičané, Švédí, Francouzi. Zde se rýsuje nový fenomén. Propojení vnitřního a vnějšího - válka na Středním východě a teroristická hrozba v Evropě. Je to nová situace pro Evropu a nutí Evropany znovu promýšlet svou situaci. Již nemáme „samozřejmost“ projektu a musíme jej nově definovat, určit, kam má směřovat a hlavně o tom přesvědčit občany Evropské unie.

... Otázky srozumitelnosti ...

MS: *Problém je též v otázce srozumitelnosti. Václav Havel v tomto ohledu hodně konal, ale je otázka, jestli byl dostatečně pochopen. Když jsem hovořil s Martinem Stránským, neboť je spjat s Amerikou, odpověděl mi: téma Evropy „průměrného“ Američana „nezajímá“ - až na intelektuály. Obyčejného člověka zajímá „dvoreček“, není schopen globálního pohledu.*

JR: I v Americe se zajímají, o to co dělá Evropa, už jen proto, že když nějaká americká společnost, jako Microsoft, Google, Yahoo, chce podnikat, musí jednat s Evropskou unií a dodržovat pravidla určena EU. Evropa je první obchodní partner, takže se hodně se EU zabývají, poněvadž jde o velké ekonomické zájmy. A za druhé je tu bezpečnostní otázka, která nutí ke spolupráci - ať už jde o východní (Rusko) či jižní (Islámský radikalismus), které utváří sousedství EU.

MS: *Měli bychom se zeptat: kdo selhává? Kdo má vysvětlovat situaci?*

JR: Jedná se o problém politického vůdcovství. Když je normální provoz, lidé politiku vnímají z povzdálí. Když je krize, začnou pozorně naslouchat. Je otázka, jestli je zde politické vedení schopné sdělit novou situaci, nová opatření, nové myšlenky. Za druhé, je nutné být schopen přesvědčit politickou reprezentaci, spoluobčany - nejen doma, ale i v celé Evropě. Proto se vracím k tomu, čím jsem začal. Evropu máme rozdělenou - a to na sever a jih v oblasti hospodářské, v řešení krizi eura, dále máme Evropu rozdělenou na východ a západ v migrační krizi. Můžeme doufat, že dělítka překonáme, protože ta se nepřekonají sama. Na nich se musí pracovat. Mojí obavou by bylo, kdyby vyhocení dělítek sever, jih a východ, západ vytvořilo situaci, kdy by došlo k rozkladu evropského útvaru, a rozklad nemusí být násilný, nebo ze dne na den. Uvidíme - Britové se chystají na odchod, je zde možný odchod Řecka. Představte si Evropu „zředenou“ na zónu volného obchodu. Odstředivé tendence, o nichž jsem hovořil, zde jsou. Pokud se má Unie udržet pohromadě, musí nejprve držet pohromadě evropské jádro. Bude to záviset hodně na zakladatelských zemích a zvláště na francouzsko - německém partnerství.

MS: *Není náhodou krize výsledkem přílišné rychlosti? Není náhodou politický projekt nedostatečně vysvětlován lidem? Měli bychom se zeptat: proč se najednou Skotové chtějí oddělit od Velké Británie? Proč se Velká Británie chce oddělit od sjednocující se Evropy?*

JR: Dotkl jste se dalšího tématu. Nejen, že Evropa „praská ve švech“: sever – jih, východ – západ. Jednotlivé státy nyní budou hlasovat o svém budoucím uspořádání, Španělsko – Katalánci, Británie po Brexitu bude znovu řešit skotskou otázku. Máte řadu vnitřních pnutí uvnitř národních států. Vše je v kontextu, kdy pojičko, společná myšlenka slábné a nastupuje všestranné sobectví. Každý myslí pouze na své zájmy. Jedná se však o velice krátkodobé myšlení, protože se všichni, co se ohánějí takzvanými národními zájmy, nechápou, že jejich dlouhodobý národní zájem je, aby Evropa fungovala. Kdybychom si Evropskou unii odmysleli, zjistíme, že ať řešíme cokoli – od životního prostředí, po bezpečnostní otázky, ať řešíme ekonomické otázky nebo migraci, ať řešíme vztah k Americe nebo k Číně, žádná z našich zemí nemůže uspět sama. A proto nejvyšší národní zájem – a tím nemluvím o této zemi – pro všechny, včetně Německa ...

MS: ... je sjednocená Evropa.

JR: Proto musíme být schopni formulovat, co je evropský zájem, jaké jsou společné priority, soustředit se na to podstatné.

... Nejen Česká republika pohledem z Paříže ...

MS: Jak si – podle vás – stojí Česká republika z pohledu z Paříže? Víme, že když Češi v roce 2009 předsedali Evropské unii, nad naším předsednictvím se vznášela nedůvěra. Byli jsme „potížisty“ a nálepka nám zůstala.

JR: České předsednictví byla smutná epizoda, kdy uprostřed předsednictví došlo k pádu vlády. Kontrast s francouzským předsednictvím, které předcházelo, byl velmi silný. Evropu musíte znát a vědět, jak to chodí, abyste něčeho docílil. České předsednictví mělo především pomáhat řešit největší ekonomickou a finanční krizi od roku 1929, a to, co přišlo z české strany, byla bagatelizace: „my žádnou krizi nemáme“, opakoval ministr Kalousek. Je to za námi a dnes to není to důležité. Co mě nyní znepokojuje, je, že střední Evropa se dříve vymezovala oproti Východu, dnes vůči Západu. To je již na pováženou. Není to tak, že nezvládá předsednictví – vždyť to trvá pouze půl roku. Když nyní máme předsedu Evropské rady, předsednictví pozbylo na své důležitosti. Co je na pováženou, je střední Evropa se v migrační krizi vymezuje proti Západu. Dokonce když vidíme, že Slovensko a Maďarsko „táhnou“ v této věci Evropskou komisi před Evropský soud – a vlastně jdou do otevřené konfrontace. Tyto země s nataženou rukou berou peníze – 80 procent jejich veřejných investic je z evropských peněz. V minulém rozpočtovém období 2006 – 2013 mělo Polsko téměř 100 miliard eur. Nejdříve se ohánějí solidaritou, když jde o rozpočet, a pak táhnou Evropskou komisi k soudu.

MS: Vskutku národovecké jednání. Člověk by mohl říci, že se spíše jedná o gesta, která jsou vidět v médiích.

JR: Jedna věc je mít v médiích prohlášení, druhá konat a zablokovat evropské rozhodnutí.

MS: Není to také kvůli tomu, že si lidé ve státech střední a východní Evropy redukovali Evropu na finanční transfer?

JR: Jsem přesvědčen, že původní myšlenka – „návrat do Evropy“ bylo civilizační rozhodnutí. Byla zde snaha odpoutat se od sovětského molocha a připojit se k západní Evropě. Když střední Evropa vstupovala do Evropské unie, myšlenka se již zredukovala na ekonomickou dimenzi: co z toho budeme mít, jak se nám to vyplatí. Máme nárok na požitky, které jsou nám určeny. Že existují transfery a daňoví poplatníci západní Evropy platí na východní Evropu, tomu říkáme solidarita, ale za jakýmkoliv finančním transferem je politické pouto. Jsem ochoten dát peníze na sociální stát, aby chudší lidé měli výhody, protože něco nás pojí – jsme spoluobčané. Podobné je to v Evropě, pokud bohatší státy poskytnou finanční pomoc státům chudším, je tam myšlenka politické sounáležitosti.

Protože je to v zájmu zemí střední Evropy, ale je to také ve společném zájmu zemí Unie, aby tento region byl stabilní, prosperoval. To platí, pokud máme myšlenku společného zájmu. Jestli někdo začne říkat, že máme národní zájmy a bereme to, co nám někdo „dluží“ a ostatek nás příliš nezajímá, poté máme problém. Tento stav či takový přístup je dlouhodobě neudržitelný.

MS: *Jasně konstatujete: naše doba je „pragmatická“. Slovo dávno ztratilo svůj význam.*

JR: Možná, že se vytratil jakýkoliv kolektivní projekt. Pojítka dnes není samozřejmé. Kdysi existovalo pojítka křesťanské víry. To bylo nahrazeno myšlenkou dějinného pokroku, že naše společnosti někam spějí a máme kolektivní projekt moderní, otevřené, demokratické společnosti. Po roce 1989 jsme mohli říkat: posttotalitní emancipace dala nový argument pro evropskou integraci. Dnes jsme ve společnosti, kdy se vytratily velké myšlenky a velké projekty. Národovci jsou zpět a hlásají: národ je věčný.

MS: *Je to proto, že projekt Evropské unie se stal sterilním?*

JR: Byl tam samopohyb instituce. Hodně se to zredukovala na volný trh a společně sdílené normy, výchozí politická myšlenka se brala jako samozřejmost, nebo se vytratila.

MS: *Položme si otázku: kdo za to může? Část politiků vám řekne: „Brusel!“*

JR: Mnohé už není samozřejmost. Již se nemůžeme spoléhat na společný trh, společné že jsou normy, když v některých zemích je zpochybňována liberální demokracie. Máme společné normy, ale co když země jako Maďarsko nebo Polsko nyní řeknou: právní stát je třeba podřídít parlamentní většině, ústavní soud bude poslušný vládě. Najednou zjistíte, že základy Evropy jsou nalomeny. Evropa přece stojí na právním státě, obecně sdílených normách. Pokud v některém státě selžou záruky právního státu, tj. ústavní soud, tím podlomíte samotné pilíře evropského projektu.

MS: *Stav, který pak zažívají lidé, rozhodně není komfortní a konstitutivní.*

JR: Najednou jsme v situaci, kdy střední Evropa se negativně vymezuje k EU v otázkách migrace, v kulturně - civilizačnímu pojetí Evropy, ale i v otázce demokracie a právního státu. Je tu znepokojivý vývoj v Polsku, v Maďarsku, ale do jisté míry i na Slovensku a Chorvatsku. Pokud by se celý region posunul tímto směrem, nejednalo by se o dobrou zprávu ani pro region, ani pro Evropu. Nerad bych končil pesimismem. Vnitřní i vnější krize nás nutí k probuzení. Kategorie, v nichž jsme po roce '89 formulovali evropský projekt, bychom měli znovu promyslet. Máme krizi eura? Musíme domyslet otázku měny. Máme migrační krizi? Musíme promyslet, za jakých podmínek je budeme integrovat, migrační vlna, nás nutí k definici našich hranic i evropských hodnot. Zde je výzva - nejen pro politické špičky. Musíme obnovit dialog o Evropě mezi intelektuály, v občanské společnosti, v mediích. Starost o Evropu začíná spoluvytvářením evropského veřejného prostoru.

MS: *Je otázka, zdali se k roku 1989 mnozí z nás nebudou stavět s rezervou. Každopádně - děkuji vám za kritický pohled z Francie.*